

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

Recensioner av doktorsavhandlingar

Tim Berndtsson, *The Order and the Archive. Freemasonic Archival Culture in Eighteenth-Century Europe*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 50, Uppsala 2020.

Tim Berndtssons doktorsavhandling i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, *The Order and the Archive. Freemasonic Archival Culture in Eighteenth-Century Europe* (2020), analyserar hur frimurare under 1700-talet skapade arkiv, och hur dessa arkiv i sin tur skapade frimurare. För att förstå förhållandet mellan Frimurare Orden, som officiellt grundades i London år 1717, och dess arkiv måste det faktum betonas att frimureriet på många sätt är ett slutet eller hemligt sällskap. Tystlåtenhet och bevarandet av hemligheter kan ses som en grundläggande diskurs inom frimureriet, en diskurs som ofta är tätt sammankopplad med bruket av initiationsritualer. I sin avhandling fokuserar dock Berndtsson på en tidigare närmast outforskad aspekt av frimureriet – skapandet av arkiv. Även här spelar tystlåtenhet en viktig roll, då innehållet i dessa arkiv, men även arkiven i sig, ofta sågs som hemliga och som endast de invigda frimurarbröderna hade tillgång till.

Avhandlingen inleds med en prolog, som ger en kort inblick i Naziregimens konfiskering av frimurararkiv på 1930- och 40-talen. Anledningen till att nazisterna beslagtogs frimurararkiv och bibliotek med frimurarlitteratur var deras föreställning om att arkiven kunde avslöja en storskalig konspiration, en idé som går tillbaka till 1700-talet. Under 1700-talet – och i synnerhet efter franska revolutionen – kom en rad olika konspirationsteorier om frimureriet att spridas runt om i Europa, vilka främst utgick ifrån idén att frimureriet i själva verket antingen var en krypto-katolsk sammansvärjning, eller en ateistisk-materialistisk konspiration mot religionen och den rådande sociala ordningen. Under 1800-talet kom dessa konspirationsteorier att i hög grad sammankopplas med antisemitism, vilket i sin tur ledde till att nazister från tidigt 1900-

tal och framåt, som Friedrich Wichtl, makarna Erich och Mathilde Ludendorff, Alfred Rosenberg, Franz Six och den franske historikern Bernard Fay, kom att hävda att det i de frimureriska arkiven gick att finna bevis för en judisk sammansvärjning. Syftet med prologen är att visa att dokument i arkiv har en egen historia, och att det finns en paradox i det faktum att nazisternas konfiskering av frimurararkiv kan ha bidragit till att forskare har tillgång till arkiven idag.

I avhandlingens första kapitel (31–61) introduceras ämnet och syftet preciseras med hjälp av två frågeställningar: Hur skapade frimurarna sina arkiv, och hur skapade arkiven frimurare? Avhandlingen avgränsas till andra hälften av 1700-talet, med särskilt fokus på den tysk-baserade Strikta Observansens Rit och Svenska Frimurare Orden som utvecklades av Karl XIII. Det gemensamma för dessa två frimurarsystem är, enligt Berndtsson, att de skapade byråkratiska system för arkiv och arkivering samt deras fokus på tystlåtenhet och esoterism. För att förstå dessa arkivs betydelse och funktion använder sig Berndtsson av begreppen *order* och *ordering*, det vill säga skapandet av ordning, som i dess grundläggande betydelse innebär en åtskillnad mellan det exkluderade yttre, och det inkluderade inre. Centrala begrepp presenteras och problematiseras, som exempelvis arkiv, arkivering (i betydelsen av en praktik), dokument, förteckningar, och samlingar. Berndtsson betonar här distinktionen mellan ett praktik-orienterat administrativt bruk av dokument å ena sidan, och ett kunskaps-orienterat, intellektuellt bruk av dokument å andra sidan. Begreppet esoterism diskuteras och det används i avhandlingen som en paraplybenämning för en specifik typ av kunskap, i bemärkelsen ”högre”, ”dold”, eller hemlig kunskap. Efter denna genomgång av centrala begrepp följer en översikt av frimureriet som historiskt fenomen, frimureriet som socialt fenomen samt en diskussion av tidigare forskning om frimureriet, indelat i fyra kategorier: (1) social-historiskt funktionalistiska tolkningar; (2) kultur-historiska tolkningar; (3) ”religionist”-

tolkningar; samt (4) empirisk-orienterad historio-grafisk forskning. Avslutningsvis presenteras metoden som beskrivs i en form av arkivarkeologi, i bemärkelsen att man söker sig uppifrån och ner i materialet – ett material som i denna avhandling främst består av tre kategorier: (1) Historiska arkivförteckningar och kataloger; (2) förordningar och instruktioner för arkivarier och sekreterare (det vill säga hur arkiven skall skötas rent praktiskt); och (3) frimureriska diskurser i form av romaner, essäer, pamfletter, talmanstal, etc.

I kapitel 2, "Archives and Archiving. Concepts and Contexts" (62–81), behandlas dels samtida forskning om arkiv och arkivering i ett historiskt perspektiv, dels ett antal nyckelbegrepp i denna forskning, där en åtskillnad görs mellan analytiska och empiriska begrepp. Den största delen av kapitlet ägnas dock åt en historisk genomgång av "arkivets" utveckling från Mesopotamien fram till modern tid, med särskilt fokus på arkivens och arkiverandets utveckling under 1700-talet. Vikten i denna historiska genomgång läggs framför allt på utvecklandet av statsarkiv, men även andra typer av arkiv behandlas, som exempelvis privata arkiv inom aristokratin och de mer affärsinriktade arkiven hos handelskompanier och privata företag.

Kapitel 3, "Ordering the Papers of the Order. Accumulation, Ordering and Circulation of Masonic Documents" (82–156), kan ses som en vidareutveckling av kapitel 2, med fokus på frimureriets arkiv och arkiveringspraktik under 1700-talet. Kapitlet inleds med att diskutera och problematisera förhållandet mellan det skrivna och det muntliga i en frimurerisk kontext, där en viss typ av kunskapsförmedling inte lämpade sig, eller var möjlig, i skriftlig form, "writing in the soul" (en sorts erfarenhetsbaserad kunskap). Här förlitar sig författaren på Linda Simonis forskning som betonar att det muntliga i en frimurerisk kontext är beroende av det skriftliga. Efter denna inledande diskussion följer en analys av arkivens och journalföringens (*record keeping*) funktion i frimureriets viktigaste text, James Andersons *Constitutions of Free-Masonry* från år 1723. I denna analys behandlas bland annat den esoteriska eller arkana kunskapen. Vikten av esoterisk litteratur framkommer i den efterföljande diskussionen om Hertig Karls granskning av Anders Plommenfels esoteriska manuskript, som följer efter diskussionen om Andersons *Constitutions*. Kapitlet fortsätter med en diskussion om olika tolkningar av vad frimureri egentligen innebär under 1700-talet: vad det en benämning på en

organisation, eller en abstrakt idé? Eller var det kanske en markör för att skilja invigd från oinvigd? Kapitlet behandlar vidare de olika typer av dokument som främst ingick i de frimureriska arkiven, vilka grupperas i fyra kategorier: (1) "Correspondence, minutes, and accounting"; (2) "Charters, warrants, constitutions, rituals, etc."; (3) "Masonic manuscripts pertaining to masonry as a wider spiritual tradition"; samt (4) "Historical records". I den andra delen av kapitlet diskuteras olika nivåer och funktioner i det frimureriska arkiverandet i form av (1) logearkiv (lokala), (2) centralarkiv (Storloger), och (3) samlingar och samlare. Kapitlets tredje del diskuterar de olika ämbeten vilka är kopplade till de frimureriska arkiven – framförallt sekreteraren, talmannen och skattmästaren. Avslutningsvis diskuteras arkiverandets formativa eller normerande konsekvenser, dvs skapandet av maskulinitet, och mer specifikt, "den vuxne mannen", som ägnar sig åt allvarliga ting snarare än barnsliga lekar.

Kapitel 4 (157–224) och 5 (225–282) utgör avhandlingens två främsta fallstudier, den Strikta Observansens Rit och Svenska Frimurare Orden. Det finns flera likheter mellan dessa två system, men även historiska kopplingar. Båda systemen utgörs av så kallade högggradsriter (det vill säga att de lägger till ett antal grader över de tre grundläggande graderna, vilka på engelska benämns *Entered Apprentice*, *Fellowcraft*, och *Master Mason*), de använder sig av tempelriddarsymbolik och hävdar att de har en direkt historisk koppling till de medeltida tempelriddarna, eller Tempelherre Orden. Vidare betonar båda systemen vikten av högre kunskap i form av det vi idag kallar esoterism, en form av kunskap som i stor utsträckning kopplas till tystlåtenhet eller "secrecy". Ett annat viktigt inslag, i synnerhet i den Strikta Observansen, är en specifik diskurs om hemliga överordnade eller Hemliga Mästare, genom vilka man gjorde anspråk på auktoritet och legitimitet. I den Strikta Observansens besatthet av hemligheter och hemligskapande spelade arkivet en viktig roll, där man kom att söka efter de hemliga mästarerna med hjälp av (hemliga) dokument. Avhandlingen argumenterar i detta sammanhang för skapandet av hemligheter genom upprättandet av arkiv. Svenska Frimurare Orden, å andra sidan, kännetecknas av dess nära band med det svenska kungahuset och svenska staten. Berndtsson använder sig här av två analytiska begrepp för att tolka det svenska frimureriets påverkan av statsmaktens byråkratiska apparatur (i synnerhet när det gäller skapandet av administrativa dokument och beva-

randet av dessa i arkiv), nämligen *symbiosis* som i avhandlingen står för ”spilling over” eller spilla över, och ”sharing”, att dela, i betydelsen att rutiner och tekniker förs över från statsmakten till frimureriet och att dessa två organisationer därmed till viss del blev sammanlänkade, samt *mimesis*, i betydelsen av att frimureriet på flera sätt kom att efterlikna delar av statsmakten. Svenska Frimurare Orden kom att organiseras och styras som en stat (i staten) och här spelade det centrala frimurararkivet i Stockholm en viktig roll i skapandet av legitimitet och auktoritet. Kapitlet behandlar även den esoteriska kretsen kring hovet, i synnerhet hertig Karl, och det faktum att den esoteriska samlingen i frimurarordens arkiv i Stockholm gick från att ses som en källa till kunskap till att bli ett problem i takt med att esoterism kom att avfärdas i den allmänna världen och i förlängningen även inom frimureriet.

Det sista analytiska kapitlet, kapitel 6, ”Archives In-Between Facts and Fantasy” (283–338), problematiserar och analyserar Berndtsson ytterligare hemligheternas funktion i den frimureriska litteraturen, och visar på förändrade attityder inom frimureriet under 1800-talet gentemot det esoteriska, och det vi kan kalla ”the ancient wisdom narrative”. Kapitlet avslutas med en analys av ett antal icke-frimureriska skönlitterära verk som använder sig av frimureriet och dess hemligheter och arkiv som motiv.

Efter en sammanfattning (kapitel 7), avslutas avhandlingen med en diskussion (kapitel 8), där författaren återvänder till avhandlingens två frågeställningar: hur skapade frimurarna arkiv och hur skapade arkiven frimurare? De sammantagna svaren utgör det som författaren kallar frimurerisk arkivkultur. Den första frågan besvaras genom sex punkter: (1) ”Records preceded archival repositories”; (2) ”Centralisation was both cause and effect of record aggregation”; (3) ”There were significant administrative differences between the ‘two cultures’ of Freemasonry” (det vill säga det engelskspråkiga och det kontinentala frimureriet); (4) ”Archival techniques and paperwork skills spilled over into Freemasonry from other social spheres and were readapted” (i synnerhet när det gäller Svenska Frimurare Orden); (5) ”Practices of document collecting and record-keeping intersected in the establishment of masonic archives”; och slutligen (6) ”Around 1800 many masonic archives attained the function of data banks for organizational historiography” (347–349). Den andra frågan, hur arkiven skapade frimuraren, besvaras genom fem punkter: (1) arkiven blev till verktyg varigenom man gjorde åtskillnad

mellan invigda och oinvigda; (2) arkiven fyllde en viktig funktion i skapandet av identitet; (3) de hemligheter som förknippades med arkiven skapade frimureriska hemligheter som en idé eller diskurs; (4) samlandet av manuskript och dokument förstärkte föreställningar om maskulinitet och allvarsamhet; och slutligen (5) föreställningen om Frimurare Orden som ett arkiv i sig var viktig för skapandet av inre ordnar och hierarkier (349–351).

Avhandlingen är på många vis ett imponerande arbete. Berndtsson har inte bara lyckats sätta sig in i ett notoriskt svåröverskådligt forskningsområde (som frimureriet de facto är), utan han rör sig på ett elegant, initierat och kritiskt sätt i den relevanta fransk-, tysk- och engelskspråkiga forskningen på ämnet. Avhandlingen genomsyras av mycket god förtrogenhet med primärkällor kombinerat med analytisk skärpa och teoretisk medvetenhet. Det enda som jag hade velat se att Berndtsson hade utvecklat mer är diskussionen om tystlåtenhet (*secrecy*) och västerländsk esoterism, två centrala (och sammankopplade) begrepp, vilka dessvärre behandlas något svagare än andra centrala begrepp. Detta gör att det ibland blir svårt att förstå vad författaren avser med esoterism i en frimurerisk kontext (vad menas högre *hemlig* kunskap, egentlig?).

Trots den överväldigande mängd litteratur om frimureri som har publicerats från tidigt 1700-tal fram till idag, är det anmärkningsvärt att ingen tidigare på ett systematiskt vis har analyserat vikten av arkiv inom Frimurare Orden, och Berndtsson skall här ges beröm för att ha identifierat ett så betydande forskningsämne. *The Order and the Archive. Freemasonic Archival Culture in Eighteenth-Century Europe* är ett viktigt och betydande bidrag både till studiet av Frimurare Orden och skapandet av arkiv under 1700-talet.

Henrik Bogdan

Anna-Klara Bojö, *Att skriva gränserfarenheter. En studie i Åsa Nelvins och Eva Runefelts författarskap*. Göteborgs universitet, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion. Göteborg 2021.

Anna-Klara Bojö inleder sin avhandling *Att skriva gränserfarenheter* med en ”snapshot” av de två behandlade författarskapen Åsa Nelvin och Eva Runefelt: de romandebuterade båda 1975 och samma år förväxlades deras fotografier i en artikel i *Veckojournalen*. Så började en ömsesidig vänskap som varade